

MEENUTADES JOHANNES VALGMAT

Keele- ja koolimehe 100. sünniaastapäeva puhul

Kui küsida küpsemasse ikka jõudnud ajakirjanikelt, tõlkijailt, toimetajailt, eesti keele õpetajailt või muidu keelega igapäevasest mõnevõrra sagedamini kokkupuutuvailt inimestelt, mida Johannes Valgma nimi neile ütleb, saame enamasti kiire vastuse: „Valgma-Remmeli käsiraamat, muidugi.” Ilmselt olekski too kolme aastakümne kestel ainus kooliõpikuist üleulatav süsteemikindel ja kõiki eesti kirjakeele põhiküsimusi hõlmav raamat juba ainuüksi põhjus, miks selle autorit meenutada. Kuid Johannes Valgma tegevussfäär oli tunduvalt avaram. „Eesti entsüklopeedia” nimetab teda pedagoogiks ja keeleteadlaseks.

Johannes Valgma tegevuse ülevaadet tulekski alustada temast kui õpetajast. Keelehuvi viis Põltsamaa kingsepa Jüri Watmanni peres 4. augustil 1908. aastal sündinud poja Johannese Põltsamaa ühisgümnaasiumi lõpetamise järel Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna filoloogiasakonda. Siinsete õpingutega samal ajal sai ta pedagoogilise ettevalmistuse TÜ didaktilis-metoodilises seminaris. Alates 1934. aastast oli Johannes Valgma elu nii või teisiti seotud kooli ja õpetamisega Viljandis, Tartus, Kuressaares ja Tallinnas. Kahel korral jõudis ta ka direktoritoolile, kuid mõlemal juhul tuli koht peagi vabastada: 1941. aasta sügisest ei sobinud ta Saksa okupatsioonivõimude arvates Tartusse ei direktoriks ega õpetajaks, Kuressaare Gümnaasiumi direktori ametikohalt vabastati ta 1947. aasta sügisel poliitiliselt sobimatuna. Õpeta-

jaks jäi Johannes Valgma siiski kogu eluks. Saanud 1948. aasta algul Kehtnas tööd alustanud Tallinna Õpetajate Instituudi filiaali juhatajaks, kutsuti ta peagi vanemõpetajaks Tallinna, kus töötas hiljem Tallinna Pedagoogiliseks Instituudiks nimetatud õppeasutuses küll kateedrijuhatajana, küll dotsendina väikeste vahedega kuni elu lõpuni 1. jaanuaril 1975.

Oma mälestuskildudes meenutab õppejõudu kunagine üliõpilane Luule Tallmeister-Leppik nõnda: „Autoriteetne, osavõtlik ja muhe inimene oli... Grammatiliselt teadustekstilteha sujuv lüüriline kõrvalepöige mingile naljakillule, ergutamaks laisaks muutunud kuulajaskonda – see oli üks tema meetoodilisi nippe. Tema rahulikku basihäälset, kandvat ja rõhutatult selgesti hääldatud sisukat juttu oli hea kuulata, kaasa mõelda, meelde jätta ja konspektterida. Pealkirjad ja alapealkirjad panid aine süsteemi rangelt paika ja tegid materjali ülevaatlikuks, nii et tema loengukonspektide järgi oli hea õppida. Konspekt oli tollal ju põhiline materjal, mille järgi õpiti.”

Koolikirjaniku tegevust alustas Johannes Valgma varakult. Juba 1935. aastal nägi õpperaamatute sarjas „Keel ja kirjandus” trükivalgust „A. Kivi ja tema suurteos „Seitse venda””, mis määratud gümnaasiumi I klassile. Keeleõpikute loomise töö sai tegelikult alguse Kristjan Kure keskkooli 9. klassile, õpetajate seminaridele ja institututidele määratud eesti keele grammatika tuletusõpetuse ja lihtlause süntaksi

keeletoimetamisest 1950. a. Selle õpiku teine, parandatud trükk (1952) ja hilisemad trükid ilmusid juba K. Kure ja J. Valgma nime all. Siitpeale jätkus Johannes Valgma erakordselt viljakas tegevus õppekirjanduse loomisel, enamasti teistega koos, aga ka ainuautorina. Omamoodi rekordiks kujunes VII klassi eesti keele õpik, millest ilmus algul koostöös Rudolf Reimaniga kolm trükki. Pärast kaas autori surma avaldati õpik Johannes Valgma ümbertöötatuna aastail 1954–1960 seitsmes ja selle põhjalikult muudetud uustrükk aastail 1961–1969 veel kaheksas trükis. Alates 1961. aastast lisandus õpikule töövihik „Kirjavahemärgid”. Mõistagi ei jäänud see ainsaks töövihikuks, mille puhul ta tegev oli. Eraldi esiletõstmist vääriwad koos Leo Villandiga koostatud üldhariduskooli uudsed sõnastus- ja kirjandiõpetuse töövihikud ning koos Astrid Villupi ja Maia Väkramiga üliõpilastele koostatud stiiliharjutustikud. Kõrgkooli õppevara hulka kuuluvad ka J. Valgma koostatud programmõppe põhimõtteid järgivad „Eesti keele programmeeritud õpik pedagoogilistele instituutidele” (1969) ning „Eesti keele morfoloogia programmeeritud harjutustik” (1973; 2., parandatud tr 1978; 3., parandatud ja täiendatud tr 1992).

Õpilastest ja üliõpilastestki laiemale kasutajaskonnale olid määratud ülevaatlilikud „Eesti keele õigekirjutus ja kirjavahemärkide tarvitamine” (1957), „Eesti keeleõpetuse reeglid” (1963, 3. trükk 1971) ja „Kirjuta õigesti” (1974). Siia kuulub ka juba mainitud „Eesti keele grammatika”, mille alapealkirjaks „Käsiraamat” (1968, 2. trükk 1970). J. Valgma enda sõnutsi ei taotlenud too koostöös N. Rimmeliga valminud raamat anda lahendusi kõigile eesti kirjakeeles esilekerkivaile küsimustele, vaid püüdis juhtida õpetajate ja teiste keelehuviliste tähelepanu üksnes neist olulisimaile. Võimalikult kõige-kõrgses ülevaates on muust suuremat

tähelepanu pööratud eesti keeletarvitus- esinevatele kitsaskohtadele.

Käsiraamatu sissejuhatav osa tutvustab keele olemust ja põhimõisteid ning normimis põhimõtteid, heidab ülevaatliliku pilgu teistele soome-ugri keeltele ja eesti kirjakeele arenemisloole Warradi-Koelli katekismusest J. Aaviku ja J. V. Veskini. Kasutatud kirjanduse loendis on 154 allikat, suures osas ajakirjas Keel ja Kirjandus või Emakeele Seltsi aastaraamatuis ilmunud, aga ka Keele ja Kirjanduse Instituudi ja kõrgkoolide väljaandeis avaldatud teaduskirjutised. Omaette väärtuseks, eriti üliõpilaste tarbeks, võib pidada tähtsamate keeleõpetustermine kõrvutamist nende rahvusvaheliste ning vene-, saksa- ja ingliskeelsete vastetega. Käsiraamatu kasutamist hõlbustab 14-leheküljeline indeks. Püüdliku keeleõppija tarvis on raamatu lissasse paigutatud 90 valikvastustega ülesannet, mille tulemuste kontrollimiseks on antud ka võti.

Puhtkeeleteaduslikke uurimusi on Johannes Valgma sulest ilmunud suhteliselt vähe, olemasolevadki ajendatud püüdest selgitada keeles valitsevaid seaduspärasusi õigekeelsuslike soovitude tarvis. Olgu siin näiteks nimetatud pikem kirjutis „Aluse ja öeldise kongruentsist eesti kirjakeeles” (Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII, 1963). Valdav osa J. Valgma üksikartikleist seostub siiski kooli ja emakeeleõpetusega. Nii võib Johannes Valgmat nimetada rakenduslingvistik, millele viitab ka ta ühiskondlik tegevus: ta oli vabariikliku õigekeelsuskomisjoni liige, Haridusministeeriumi eesti keele ja kirjanduse komisjoni esimees, Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi programmõppekomisjoni liige ja TPEDI ÜTÜ teaduslik juhendaja.

Eraldi ja ulatuslikumat käsitlust vääraks kahtlemata Johannes Valgma eesti keele metoodikat käsitlev pärand, kuhu kuulub peale enam kui poolesaja artikli, mõned neist mitmekümneleheküljelised,

ja raamatu „Interpunkttsiooni meetodika küsimusi” (1963) metoodilisi juhendeid, õppeprogramme, õpilastööde vigade analüüse jms. Oma metoodilised soovitusel rajas kogenud koolimees psühholoogia ja didaktika seaduspärasustele, pidades seejuures oluliseks arvestada, milliseid vigu õpilased teevad. Juba 1950. aastatel organiseeris ta üliõpilasi õpilaskirjanditest eksimusi sedeldama, nõnda saadud ca 24 000 sedelist koosnevale veakartoteegile (mis kahjuks ei ole säilinud) lisandus hiljem infot mitmesuguste kontrolltööde ja eksperimentide keeleeksimustest. J. Valgma metoodilise süsteemi kesksemaiks põhimõtteks olid veel õpitava näitlikustamine ja süsteemipärane kordamine.

Johannes Valgmale oli iseloomulik uuega kaasaminek. Tunnetades vajadust lähtuda õppetöös õpilaste erisugusest keeletasemest, jõudis ta märksa varem iseseisva töö ja individualiseeritud harjutuste juurde, kui need eesti pedagoogilises kirjasõnas laiemat käsitlust leidsid. Programmõppe levikul omandas ta ruttu uued põhimõtted ning asus välja töötama uut laadi ortograafia- ja morfoloogiakäsitlust. Sõnasuslik töö ja stiiliharjutused lisandusid niihästi J. Valgma koostatud üldhariduskooli kui ka tulevastele õpetajatele määratud õpivarasse.

Ehk kõige ilmekamalt avaldusid Johannes Valgma arusaamad sellest, mida ja milleks eesti keele tundides õpetada, kahes mõttevahetust taotlenud ja seda mõnevõrra põhjastanudki ajalehekirjutises „Kas suur tarkus mõneks aastaks või oskused kogu eluks?” (Nõukogude Õpetaja 16. X 1965) ja „Grammatika või elav keel?” (Nõukogude Õpetaja 29. I 1966). Autor pidas vajalikuks viia grammatika õpetamine põhikoolis kõige tarvilikuma miinimumini ja vabanevat aega kasutada üldise suulise ja kirjaliku väljendusoskuse arendamiseks, loogilise mõtlemise ja mõnusa ütlemisslaadi väljakujundamiseks. Omandatavate oskuste

hulka pidi kindlasti kuuluma korralik lugemisoskus. Keskastme emakeeleõpetuses oli J. Valgma arvamus järgi tarbetu see, mida keele kasutamisel otseselt rakendada ei saa: kõigepealt sõnavälde ja astmevaheldus. Et need mõisted on käänamis- ja pööramissüsteemi aluseks, langes ka viimaste õpetamine 6. klassis kahtluse alla. „Mis mõtet on,” kirjutas ta, „õppida aluse ja öeldise ühildumise, täis- ja osasihitise kasutamise, lisandi ja põhisõna ühildumise vms seaduspärasusi, kui õpilane mainitud lauseliikmeid ei tunne ja vaevalata ning veatult leida ei oska! Tuletusliidete, nominatiivse ja genitiivse liitumise uurimine on 8-klassilises koolis ka tarbetu, sest vajalikuks omandamiseks on eluiga, jõud ja aeg kasinad.”¹ Tarvilikuks pidas J. Valgma mitmesuguseid jutustamisharjutusi, kirjeldusi, materjali kogumise ja süstematiseerimise harjutusi, iseloomustusi, sõnavara arendamist, stiilivigade leidmist ja kõrvaldamist, tarbekirjade koostamist jms.

Uut otsides ja propageerides ei absolutiseerinud Johannes Valgma siiski üht ega teist õpivõtet, sest põhimõtteliselt ei tarvitse kui tahes hea viis alati loodetud tulemuseni viia. „Meetodil pole mingit imevõimu,” kirjutas ta. „Peamine on töö. Kui õpilased hästi kirjutada oskavad, siis teame kindlasti üht: nendega on palju, süstemaatilist tööd tehtud. Meetod võib olla halvem või parem, õpetaja võib olla vähemate või suuremate kogemustega, emotsionaalsem või tundetum; õpilaste, s.t klassi kui terviku keeleoskuse määrab eeskätt õpetaja töö õpilastega.”²

Oma instituudipäevade õpetajat Johannes Valgmat meenutab Leo Villand: „Jah, kuidas ta rääkis ja loengut pidas? Huvitavalt, omapäraselt, kaasa-

¹ J. Valgma, Grammatika või elav keel? – Nõukogude Õpetaja 29. I 1966.

² J. Valgma, Liitsõna ortograafiast, teooriast ja õpetamise metoodikast. – Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1962, lk 34.

elamisega. Valgmalikult rääkis. [...] Tema huvide mitmekülgsus äratas lugupidamist: avar lugemus ja tundlik luulemeel, sügav muusika-, eriti lauluarmastus ja eriline oskus arutleda mitmesuguste eluküsimuste üle. Ta juhendas tagasihoidlikul moel üliõpilasi ja sõpru.”³

³ K. Malmstein, L. Villand, R. Virkus, Johannes Valgma kui õpetaja ja keelemees. – Kooliuuenduslane 1996, nr 16 (77). Tallinn: Koolibri, 1996, lk 32–33.

Ma pole kunagi olnud Johannes Valgma õpilane ega üliõpilane. Aga olen talt palju õppinud ja omaks võtnud ta metoodilisi vaateid. Õppinud ka seda, kuidas vaidluseski aus otseütlemine ütlemata jätta, kuid siiski endaks jääda. Lõpetan need read ülimalt tunnustuse ja tänuga Johannes Valgmale.

VIIVI MAANSO

KONVERENTS „ANDRES LAUR 100” EESTI KIRJANDUSMUSEUMIS

Kirjastuse Orto juhi Andres Lauri nime eestikeelsetest teatmeteostest ei leia. Teadaolevalt on see olemas vaid 1938 ilmunud leksikonis „Eesti majandustegelased”. Samas täidavad sajad tema kirjastatud raamatud eestlaste raamaturiieid nii välis- kui ka kodu-Eestis. 23. aprillil möödus 100 aastat A. Lauri sünnist. Sel puhul korraldati Eesti Kirjandusmuuseumis teaduskonverents, kus vaagiti A. Lauri panust väliseesti ja Kanada kultuuri. Toetust saadi Tartu Kultuurkapitalilt.

Konverentsi avas Eesti Rahva Muuseumi projektijuht ja Eesti Kirjandusmuuseumi teadur Piret Noorhani, meenutades A. Lauri elukäigu põhifakte. Oma ettekandes andis P. Noorhani ülevaate kirjastuse Orto ja A. Lauri arhiivist, mida säilitatakse Kanada Arhiivis ja Raamatukogus (LAC) Ottawas. Tegemist on ühega mahukamatest ja olulisematest eesti pagulaskultuuri ajalugu kajastavatest arhiivkogudest Kanadas, mis võiks pakkuda suurt huvi Eesti uurijatele. Paraku on vaid üksikud kodueestlased jõudnud LAC-i Orto arhiiviga tutvuma. Et see põnev materjal Eestis kättesaadavaks muuta, on alustatud läbirääkimisi LAC-iga arhiivi osaliseks digiteerimiseks. Projekti ettevalmistamist toetab Rahvuskaaslaste

programm, kust loodetakse abi ka digiteerimise läbiviimiseks.

Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu väliseesti kirjanduse keskuse juhataja Anne Valmas rääkis A. Lauri tegevusest Orto kirjastuse rajajana ning selle juhina, peatudes põhjalikumalt kirjastuse Orto algusaegadel. A. Laur oli asunud 1943 Soome ja andis seal 1944 välja kaks raamatut: Karl Ristikivi „Tuli ja raud” ja Valev Uibopuu „Võõras kodu”. Sügisel 1944 läks ta edasi Rootsi, asudes eesti pagulasi varustama rootsi jt keelte õpikute ning muu hädatarviliku kirjasõnaga. 1950 kolis A. Laur Kanadasse, jätkates seal kirjastustegevust. Ortolt ilmus ühtekokku 405 nimetust raamatuid (Eesti Kirjanike Kooperatiivilt 415). Lisaks sellele andis A. Laur välja ajakirja Kodukolle ja ajalehte Vaba Eestlane.

Eesti Kirjandusmuuseumi direktori Janika Kronbergi ettekanne kandis pealkirja „Kirjastus Orto kui lugejate kooperatiiv”. J. Kronberg jätkas A. Valmase alustatud kahe konkureeriva väliseesti kirjastuse, Orto ja Eesti Kirjanike Kooperatiivi (EKK) omavaheliste keeruliste suhete analüüsi. Teatavasti tekkis EKK reaktsioonina A. Lauri kirjastamispoliitikale ja tema komplitseerunud suhetele kirjanikkonnaga. Kirja-

nikud ilmutasid üha suuremat rahulolematust Orto lepingutingimuste ja honoraridega, paljudest kaastöötajatest ja autoritest said vastased ja konkurendid. Siiski tuleb tunnustada Orto rolli algatajana. A. Laurilt pärineb ka raamatuklubi idee: süsteem raamatute ülemaailmseks levitamiseks, mille võttis hiljem üle EKK. J. Kronberg ilmes tas oma ettekannet mahlakate näidetega väliseesti lehtedes toimunud diskussioonidest ja sõnasõjast.

Sessiooni lõpetas Häädemeeste kodu-uuriija Sulev Kasvandik, kes on teinud ära suure töö omakandimehe A. Lauri elukäigu uurimisel. A. Laur sündis Pärnumaal Orajõe vallas Ikla külas Mardi talus. S. Kasvandik on pühendanud A. Laurile ühe numbri oma väljaantavast ajakirjast Häädemeeste Elu. S. Kasvandik rääkis lisaks A. Laurile teistestki Häädemeeste kandi kirjastajatest: luuletaja ja kirjastaja Jüri Dreimannist, kirjastuse Boreas asutajast Evald Jakobsonist ning kirjanikust ja kirjastuse Penikoorem juhust Peeter Ilusast.

Päeva teise poole avas Kanada kirjanduse uurija Eva Rein Tartu Ülikoolist, kes vaatles A. Lauri kirjastustegevuse tähtsust Kanada-uuringute vaatevinklist. E. Rein on üks neid väheseid Eesti uurijaid, kes on saanud tutvust teha Orto arhiiviga Ottawas. E. Rein kinnitas, et sealsed materjalid ei dokumenteeri mitte üksnes A. Lauri rolli väliseesti kultuuriloos, vaid ka tema tähendust Kanada kultuurile. Kana-dasse elama asunud, hakkas A. Laur aktiivselt välja andma maailmakirjanduse tõlkeid eesti keeles, sh tõlkeid Kanada kirjandusest. Samuti korraldas ta esimese Kanada kirjandusvõistluse ja üritas käivitada eesti raamatuklubiga sarnast võrgustikku ingliskeelsete raamatute levitamiseks. Ehkki kõik need ettevõtmised ei õnnestunud täiel määral, oli tegemist siiski märkimisväärselt julgete algatustega.

Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professor Tiina Kirss rääkis sellest, mis on

kuulunud väliseestlase lugemislauale ja kuidas see lugemisvara on mõjutanud lugejat. Päevakohasest analüüsist selgus, kui olulist rolli etendasid erinevate väliseesti lugejapõlvkondade seas A. Lauri väljaantud eesti kirjandusklassika, uudiskirjandus, Põhjamaade romaanid jm. Taas leidis rõhutamist A. Lauri panus ja operatiivsus võõrsile sunnitud eestlaste varustamisel oma keelse tarbe- ja ilukirjandusega.

Torontost saabunud esinejal, kunsti-teadlasel Eda Sepal oli ainsana ka isiklikke mälestusi A. Laurist, kes oli olnud nende perekonnasõber. E. Sepa meenutused kinnitasid eelkõnelejate arvamust, et A. Laur oli vastuoluline isiksus. Kuigi kirjanikud süüdistasid A. Lauri liigväikeste honoraride maksmises, mäletab E. Sepp teda sõprade ja lähedaste suhtes helde mehena, kes armastas korraldada suurejoonelisi koosviibimisi ja nautis seltskonda. A. Laur oli kultuurisõbralik ärimees, olemata siiski intellektuaal – üks põhjusi, miks erimeelsused kirjastaja A. Lauri ja kirjani-ke vahel olid varmad tekkima. Siiski tunnustati taas A. Lauri tegevust. Ilmus ju Orto märgi all suur hulk eestlaste jaoks olulisi väljaandeid, teiste seas Suur Piibel, mis jäi ka viimaseks A. Lauri kirjastamisel ilmunud raamatuks – sümbolne ja suurjooneline kokkuvõtte tema elutööst. Andres Laur suri 3. aprillil 1973 Torontos.

Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogu juhataja Merike Kiipus oli koostanud näituse Orto väljaannetest. Konverents lõppes Orto raamatute oksjoniga, mille viis läbi ajakirja Akadeemia toimetaja Mart Orav. Oksjonituluga toetati MTÜ Baltic Heritage Network tegevust. Nimetatud organisatsioon loodi 2008 jaanuaris eesmärgiga edendada koostööd, mida tehakse väliseesti ja -balti kultuuripärandi säilitamisel (vt *www.balther.net*).

PIRET NOORHANI